

Válka a filozofie: studie o vzájemné interakci

WAR AND PHILOSOPHY: A STUDY OF MUTUAL INTERACTION

Michal Rigel¹

Abstrakt: Válka byla po staletí opakovaně podrobována etické a filozofické reflexi a za tu dobu se nahromadilo množství hmatatelných dopadů, které to mělo na její charakter (mj. zákaz některých zbraní a způsobů boje či přijetí dalších limitujících opatření inspirovaných učením o spravedlivé válce). Ne úplně často řešenou otázkou ale zůstává, zdali dlouhodobé vzájemné působení války a filozofie zpětně neovlivnilo i samotnou „vědu o moudrosti“. Patrně neexistuje oblast lidské činnosti, do níž by fenomén války významně nepromluvil, a výjimkou by proto neměla být ani filozofie. Především v oboru politické filozofie (a podoboru známého pod označením spravedlivá válka) lze identifikovat hmatatelný otisk válečného dění v obsahu vůbec těch nejdůležitějších a nejvlivnějších děl této disciplíny od antiky až do současnosti. Cílem příspěvku je upozornit na značně formativní vliv válečných událostí na některé stěžejní myšlenky politické filozofie a v několika konkrétních příkladech prezentovat rozsah vzájemné interakce.

Klíčová slova: válka, filozofie, politická filozofie, teorie spravedlivé války.

Abstract: War has been a subject of ethical and philosophical reflections for centuries. This resulted in many examples of tangible impacts on the character of war (i. e. ban of certain types of weapons or methods of warfare along with other restrictions inspired by the teaching of the philosophical theory of the just war, etc.). However, an unresolved question remains: in which way the long-term interaction between the two has affected philosophy itself? There seems to be no human activity where the phenomenon of war would not play a significant role, and the philosophy should not be supposed an exception. It is mainly in the field of political philosophy (and its subfield known as a just war theory), where the imprint of war can be clearly identified in the most important and most influential works of this discipline from antiquity to the present. The paper aims to draw attention to the formative impact of war events on some of the critical ideas of political philosophy and to present a large extent of mutual interactions between war and philosophy by mentioning a couple of illustrative examples.

Keywords: war, philosophy, political philosophy, just war theory

¹ Katedra filozofie a společenských věd, Filozofická fakulta, Univerzita Hradec Králové, Rokitského 62, 500 03 Hradec Králové III, Czech Republic, michal.rigel@uhk.cz. Vznik tohoto článku byl podpořen v rámci Studentské grantové soutěže o projekty specifického výzkumu Filozofické fakulty Univerzity Hradec Králové v roce 2019 s názvem "Etika jako aplikovaná disciplína".

1. Úvod. Událost války a vše, co ji doprovází, představuje jeden ze zásadních faktorů, který v dějinách utvářel směr, jímž se lidská společnost ubírala v otázkách politických, socio-kulturních, ekonomických, duchovních aj. (viz např. Howard 1997; Gat 2008, zejm. 147–442 aj.). Patrně neexistuje oblast lidské činnosti, do níž by fenomén války významně nepromluvil a výjimkou není ani *filozofie*. Ostatně mnoho klíčových postav tohoto oboru od Sókrata přes René Descarta až k Ludwigu Wittgensteinovi či Emmanuelu Levinasovi se Jean-Paulem Sartrem aktivně sloužilo v armádě v době válečných bojů, jiní zase čelili kvůli probíhající válce zásadním životním peripetiím, viz např. Henri Bergson, Rosa Luxemburgová, Bertrand Russell, Walter Benjamin, Hannah Arendtová aj. (de Warren, Vongehr 2018; Sherratt 2013, zejm. 129–228). Nejde ale jen o různé dopady války na životní osudy jednotlivých filozofů, nýbrž hlavně o možnost identifikovat hmatatelný otisk válečného dění v obsahu jejich odborné práce. A ten je možné v případě odvětví *politické filozofie* věrohodně doložit i v těch vůbec nejdůležitějších dílech této disciplíny – jmenovat lze vybrané příklady napříč dějinami s hlavními reprezentanty z jednotlivých období z antiky, novověku a soudobé politické filozofie v následující podobě: *Ústava* (Platón 2014) – *Leviathan* (Hobbes 2009) – *Teorie spravedlnosti* (Rawls 1995a).²

Cílem příspěvku je prezentovat značně formativní vliv válečných událostí na některé stěžejní myšlenky politické filozofie, což je i předmětem první části textu, jež se o to pokouší prostřednictvím interpretace obsahu nejdůležitějších prací oboru v kontextu dobových okolností spojených s válkou. Zároveň jde o to podat plastičtější obraz vzájemného vlivu války a filozofie, a proto je ambicí druhé části práce věrohodně zachytit hmatatelné dopady, které pro změnu měla na proměnu charakteru války celé staletí trvající etická a filozofická reflexe. Z článku vyplývá, že se nejedná pouze o jednosměrný proces, nýbrž rozsáhlou a komplikovanou interakci obou fenoménů.

2. Pro plné porozumění výše zmíněným kanonickým dílům politické filozofie je značně důležité znát kontext, v jakém byly napsány. V případě Platóna jeho život (427–347 př. n. l.) koinciduje s postupným úpadkem Athén, způsobeným mj. porážkou v *Peloponéské válce* (431–404 př. n. l.) a tím, co přišlo poté (ustavení vlády 30 tyranů s následným návratem demokracie, odsuzující na smrt Platónova učitele Sókrata).³ Platón tak měl kvůli politickým turbulencím v Athénách –

² To, jak konkrétně se válka zrcadlí ve filozofickém díle některých výše jmenovaných autorů, u nichž zde nebude možné prezentovat rozsah vlivu podrobněji, zachycují některé příklady vlastní práce či sekundární literatury, na niž je možné odkázat. V případě Sartra jde zejm. o jeho deníkové záznamy, vydané pod titulem *Sešity z podivné války* (2012) či korespondenci z těžké doby (1994), příp. (Bogaerts 2019; u nás Kiššová 2019 aj.). U Emmanuela Levinase je zase možné odkázat na texty, v nichž nejprve hodnotí tzv. filozofii hitlerismu (1990) či na publikované práce po druhé světové válce (zejm. 1997a či 2009b), vycházející z poznámek a textů, které vytvořil během pobytu v zajateckém táboře (2009a, srov. Caygill 2010; Hammerschlag 2019 aj.). Amalgám informací doplňují jeho vlastní pozdější životopisné vzpomínky (zkušenosti válečného zajatce viz např. 1997b, 12, 152–153) nebo biografické údaje od jiných autorů (Cohen 1998, 152; Ivry 2010 aj.). V kontextu celého díla je nicméně zřetelně patrná fascinace alteritou, tj. jinakostí, růzností a odlišností, což ve spojení s filozofickým zkoumáním depersonalizace a dehumanizace lze číst jako zkušenost člověka židovského původu, intenzifikovanou v době druhé světové války a v důsledku holocaustu, viz např. (Shaw 2019, 567–569). U dalších autorů se lze orientovat již jen za pomoci sekundární literatury, viz např. u René Descarta (Reiss 1991; Cook 2018), u Hannah Arendtové (Owens 2007) či u Henri Bergsona (Soulez 2012) aj. Pro hypotézu, jak realita války ovlivnila výslednou podobu Wittgensteinova *Tractatu*, kompletovaného ke konci první světové války, viz (Monk 1996, 127–180), souborně diskutuje ozvěny války v dílech dalších významných filozofů sborník (Sharpe, Jeffs, Reynolds 2017); v českém prostředí vznikly k tématu filozofie a válka mj. dva texty Petra Horáka (1994 a 2014).

³ Zjednodušeně je možné tvrdit, že období největšího rozkvětu Athén (tzv. „doba Periklova“, cca 480–404 př. n. l. – např. Samons II 2007) ohraničují dvě války. Nejprve je to vítězná řecko-perská (499–449 př. n. l.) a poté Peloponéská válka, jež skončila pro Athény porážkou. O první klasicky pojednává Hérodotos (2004, zejm. 329–526) o druhé Thúkydídés (1977). Pro historický kontext Platónova života v Athénách na přelomu 5.–4. stol. př. n. l. viz (Martin 2013, 121–252; Parker 2014, 169–271 či Ober 2016, 191–292).

jejichž původcem byla porážka ve válce – možnost zakusit během rané fáze svého života více forem politického uspořádání a mohl konstatovat, že žádné nekonvenovalo jeho pojetí řádné a spravedlivé vlády. Není snad příliš spekulativní tvrdit, že právě to bylo do velké míry motivací vypracovat a předložit vlastní alternativu ideálního uspořádání společnosti, vtělenou do díla *Ústava*. Podobně by bylo možné argumentovat, že pro výslednou podobu *přirozeného stavu* u Thomase Hobbesa (1588-1679), slavně charakterizovaného jako stavu, v němž je lidský život „osamělý, ubohý, ošklivý, zvířecí a krátký“ (2009, 89), znamenala přímá zkušenost s chaosem občanské války v Anglii (1642-1651) značnou determinantu⁴, což platí o století dříve, pouze ve francouzských kulisách, i pro Jeana Bodina a jeho zpracování *Šesti knih o státě* (zejm. části z I. a II. knihy viz 1992). Skoro celý Bodinův dospělý život (1529/30-1596) se prolíná s dobou velkých otřesů ve Francii, kde probíhaly násilné spory mezi katolíky a hugenoty (symbolem budiž Bartolomějská noc – 1572), o nichž lze s ohledem na jejich intenzitu rovněž hovořit jako o občanské válce, viz např. (Holt 2005, 50 – 177; Ferro 2006, 99 – 111 či Knecht 2010, 34 – 98). Bodinovo řešení pro sjednocení rozvrácené společnosti svým důrazem na silnou centrální autoritu, kterážto v jeho očích jako jediná dokáže obnovit a udržet mír mezi znepřátelenými stranami, v mnohém anticipuje to pozdější Hobbesovo, až to evokuje, že hlavním důvodem musel být vznik za podobných událostí občanské války (je ovšem nutné dodat, že způsob ospravedlnění autority a další aspekty vlády se už u Bodina a Hobbesa liší, viz King 1999).

Vhodných příkladů, kdy byla válka a krizová období silným podnětem k filozoficky významným zamyšlením nad náležitou správou věcí veřejných, je k nalezení ještě mnohem více, viz např. *Vladař* od Niccoló Machiavelliho (2012), během jehož života (1469-1527) vedly v Itálii tamější městské státy v nestabilních a neustále se proměňujících spojeneckých koaliciích vzájemné boje o vliv nad jednotlivými regiony za pravidelných intervencí zejm. francouzských a španělských jednotek či sil podporovaných papežským stolcem (v určité etapě pod velením syna papeže Alexandra VI., Cesare Borgii, předobrazu Machiavelliho Vladaře), viz (Mallett, Shaw 2012, 6 – 176). A již předtím lze v Itálii nalézt spisy jako např. *O jediné vládě* od Danta Alighieriho (1942) či *Defensor pacis* od Marsilia z Padovy (2001), u nichž je patrný vliv dějinných událostí v pozadí. Oba dva jmenovaní učenci totiž ve svých politicko-filozofických textech reagují na jeden ze základních problémů středověké společnosti v Evropě, jímž byly spory mezi světskou a církevní mocí o vládní dominanci, které mnohdy přerostly v otevřený ozbrojený konflikt (do jedné etapy letitého sváru patří např. rozepře známá pod označením *boj o investituru*). A nebylo by přitom vůbec nutné zůstávat pouze na evropském kontinentu, konkrétně by šlo odkázat třeba na výše zmíněného amerického politického filozofa Johna Rawlse, pro nějž byla aktivní vojenská služba ve druhé světové válce v armádě Spojených států silně formativní zkušeností a základem pro mnohé pozdější teze, vč. těch obhajovaných v *Teorii spravedlnosti* (podobu této knihy rovněž značně ovlivnilo to, že byla psána později v době války ve Vietnamu, proti níž se Rawls vymezoval, viz např. Pogge 2007, 11–14 a 19–21; King 2014)⁵. Pátrat lze mj. i na asijském kontinentě v Číně, např. v historické epoše známé jako tzv. *Jar a podzim* (722-481 př. n. l.) nebo období *Válčících států* (403-221 př. n. l.) v Číně, kde Konfucia a jeho žáky přiměla k rozpracování známých teorií o vhodném uspořádání společnosti

⁴ Velice dobrou ilustrací zde prezentované teze, že válka znamená klíčový inspirační zdroj pro nové myšlenky politické filozofie, je i kniha *The World Turned Upside Down: Radical Ideas During the English Revolution* (Hill 1984), která mapuje různá ideová a reformistická či revoluční hnutí, jimž dala vzniknout tato dynamická epizoda anglických dějin, vč. ranterů, kvakerů, levellerů či diggerů aj.

⁵ Pro Rawlsovo vlastní explicitní vyjádření k otázkám (spravedlivé) války viz *Fifty Years after Hiroshima* (1995b) nebo *Právo národů* (2009, 137-158); pro zasvěcenou interpretaci v sekundární literatuře potom zejm. (Moellendorf 2014; Maler 2017).

geopoliticky značně neklidná situace v regionu. Vliv historických okolností na hlavní principy konfuciánství popisuje mj. sinolog Oldřich Král, který tvrdí, že učení představuje „jednu velkou síť odpovědí na úpadek morálního a politického řádu své doby“ (2005, 99)

3. Nestabilní politické poměry a překotné společenské změny, doprovázené vyhrocenými a mnohdy násilím oplývajícími událostmi, skutečně zpravidla vedou k zamyšlení a reakci pomocí nových kategorií politické filozofie, neboť ty staré a etablované už nestačí. Zvlášť koncentrovaně je to logicky přítomné v podoboru *politické filozofie* známém jako tzv. *spravedlivá válka*, kde už prakticky úplně všichni ti, kteří jsou dnes označováni za základní konstitutivní autory tohoto konceptu, tvořili v reakci na okolní válečnou realitu. Tak např. Cicero a Aurelius Augustinus konstruují své první podmínky pro ospravedlnění válečných aktů v době permanentních vojenských pŕetek výbojného Říma, resp. v případě druhého jmenovaného, Říma, který čelil opakovaným nájezdům germánských a jiných kmenů zintenzivněných tzv. stěhováním národů.⁶ Tlak na vnější hranici v kombinaci s prohlášením křesťanství (nesoucím poměrně radikálně pacifistické poselství – viz *Nový zákon* a zejm. *Horské kázání* – Bible 2004, 1035, tj. Matt. 5, 38–48) novým oficiálním náboženstvím říše roku 380 přirozeně přinášelo problémy praktického rázu při spravování a ochraně drolicího se státního útvaru. Právě Augustin (2007a, 214–226) je tím, který na situaci reaguje a snaží se smířit nutnost vojenské obrany s křesťanským učením autorů tak, aby i vojáci v aktivní službě (slavným křesťanem v římské armádě je např. Martin z Tours, neboli sv. Martin) mohli mít čisté svědomí před svým Bohem. Chronologické řazení osob, jejichž úvahy zásadně přispěly k formování myšlenkové tradice spravedlivé války, velí pokračovat jednou z největších autorit křesťanské filozofie a představitelem vrcholné scholastiky Tomášem Akvinským. I ten ve svém nejrozsáhlejším díle *Summa theologicá* odpovídá na otázku zda-li může být válka spravedlivá kladně a současně artikuluje tři podmínky (1938, II-II q. 40, tj. 341–347). První, o níž zároveň pojednává nejdůkladněji, je „*autorita vládců*“, která moc a rozhodování podniknout válku přisuzuje výlučně panovníkům – služebníkům božím na pozemském světě – zatímco explicitně zakazuje válku „*soukromým osobám*“. Důvodem, proč je tomuto kritériu (na rozdíl od děl jiných pozdějších autorů) přikládán fundamentální význam, je bezesporu skutečnost, že v tehdejší středověké feudální společnosti se slabou centrální autoritou státu po dlouhá léta zahajovali a vedli válečné konflikty i nejrůznější lokální a regionální vůdci soupeřící o moc. Ostatně proto mocenské vakuum v západní Evropě, kde byly už od konce vlády dynastie Karlovců charakteristické rozšířené soukromé války, loupení a drobné bojůvky, dostalo od historiků označení „feudální anarchie“ (Contamine 2004, 62). Ač Tomáš Akvinský píše i v časovém souběhu s četnými křížovými výpravami 13. století, není tak snadné nalézt jejich otisk v jeho díle, zato je nábíledni, že výše popsany fenomén výskytu veřejného násilí od soukromých osob jej nepochybně inspiroval při rozhodnutí zařadit *legitimní autoritu* jako primus inter pares do tria podmínek pro spravedlivou válku. Jinými ikonickými postavami dějin nauky o etické přípustnosti válčení jsou španělsí teologové a právníci tzv. *salamanské školy* Francisco de Vitoria a Francisco Suárez, kteří jsou pro změnu donuceni přemýšlet o tématu na základě

⁶ Pro zmíněné historické události se zvláštním zřetelem k Cicerovu dílu o spravedlivé válce viz např. (Stewart 2018, 9-11) nebo totéž u Augustina (Markus 1983). Druhý jmenovaný sice převážnou část života strávil mimo centrum dění v severní Africe, přesto např. vyplenění Říma Vizigóty roku 410 představovalo moment zahájení polemiky s těmi, kteří v tom viděli trest za příklon ke křesťanství a opuštění tradičních římských božstev viz (Augustinus 2007a, 205-214) a rozhodující stimul k započeti práce na několikasvazkovém spisu *O Boží obci*, kde se mj. vyjadřuje i k ospravedlnění války (2007b, zejm. III, 14, tj. s. 112–115 a 2007c, zejm. XV, 4; XIX, 7 a 12 neboli s. 62–63; 258 a 261–262). Ve světle události vojenského charakteru, signalizujících úpadek říše, vznikla i další Augustinova tvorba (pro vývoj jeho myšlení vis-à-vis k dějům za jeho života nejlépe např. (Markus 1970; Brown 2000).

přicházejících zpráv o krutostech conquistadorů při kolonizaci tzv. *Nového světa*⁷ (odtud *De Indis et De Jure Belli Relectiones* – de Vitoria 1991) nebo v případě druhého jmenovaného dochází k úvahám o problematice spravedlivé války na pozadí vleklých evropských náboženských konfliktů souběžných s procesem reformace (Suárez 2015). Další kanonická postava oboru, Hugo Grotius, jenž zásadně přispěl k budování základních pilířů mezinárodního práva, mohl pro své stěžejní pojednání *De Iure Belli ac Pacis* (2012) čerpat z ničivých důsledků, které měla na evropský kontinent třicetiletá válka⁸ a nejinak tomu bylo i u současného prominentního autora tradice úvah o spravedlivé válce, Michaela Walzera, jehož nesmírně vlivná kniha *Just and Unjust Wars* se zrodila z reflexe nad americkým vojenským angažmá ve Vietnamu. Ke svému politickému a protiválečnému aktivismu – vlastními slovy: „partyzánskví“ (1977, ix) – se explicitně hlásí v předmluvě prvního vydání. Stejný vzorec, že prostředí plné násilí, bojů a politických krizí rovná se přemýšlení o *spravedlivé válce* platí i pro oblasti, jejichž zástupci se neřadí do kánonu tradice, např. v Čechách lze – nepřekvapivě – datovat první dochované intenzivní diskuse a úvahy o etických aspektech válčení do doby husitství, viz Jakoubek ze Stříbra a jeho spisy *De bellis* (1967), ale i *Ad bellum* (in Soukup 2003, 205 – 208) či *Výklad na zjevení sv. Jana* (1932)⁹. O něco dříve se odehrál intenzivní spor polské koruny s řádem německých rytířů, jehož součástí byla i bitva u Grunwaldu, který dal na své diplomatické rovině vzniknout ještě o mnoho sofistikovanějšímu uchopení problematiky spravedlivé války, viz zejm. práce Stanisława ze Skarbimierza (2000, zejm. 87 – 111, příp. 127 – 139) či Pawła Włodkowica (in Ehrlich 2018, 73 – 135). Oba absolventi pražské Karlovy univerzity a pozdější rektori Jagellonské univerzity v Krakově jsou západní naukou o spravedlivé válce opomíjeni (výjimkou Russel 1980) a neobjevují se v žádném z relevantních výběrů klíčových postav (např. Brunstetter, O'Driscoll 2018), antologií textů (např. Reichberg, Begby, Syse 2006) apod., i když by si to za míru propracovanosti prezentovaných úvah zasloužili.

4. Je těžko popíratelné, že válka dramaticky proměňovala svět v mnoha podobách včetně jeho institucionálního uspořádání, když to byl právě pohled na padlé a prakticky bez pomoci ponechané raněné účastníky bitvy u Solferina (1859), který bezprostředně podnítil rozhodnutí Henri Dunanta vyvinout úsilí o regulaci a pokud možno celkovou humanizaci války, výsledkem čehož bylo založení instituce dnes známé jako *Mezinárodní organizace Červeného kříže* (1863). Sám Henri Dunant svoji přímou konfrontaci s důsledky bitvy o desetitisících padlých a raněných vojáků sugestivně vylíčil v textu *Vzpomínka na Solferino* (2007). Podobné časové

⁷ To, jaké měly informace o dění v kolonizované Americe dopad na myšlení de Vitorii, je na obecné rovině zachyceno viz (Bellamy 2018, 77-78), v jeho vlastním explicitním vyjádření potom: „žádná záležitost (mne – pozn. MR) nešokuje a nezahanbuje více“ (de Vitoria 1991, 331 – 333).

⁸ Zde je ale správné upřesnit, že Grotiovo dílo vyšlo už v první fázi třicetileté války (konkrétně 1625), takže největší její útrapy nemohly mít vliv na podobu práce, ač tento vojenský konflikt určitou roli nepochybně sehrál. Hlavní příčinou vzniku díla byl spíš konflikt nizozemské Východoindické společnosti s Portugalci, jehož předmětem bylo ovládnutí obchodních center v Asii, a který dal bezprostředně vzniknout i jiným Grotiovým tematicky relevantním textům *De Iure Praedae* (2006) a *Mare Liberum* (2004), což je nejlépe popsáno v monografii *Profit and Principle: Hugo Grotius, Natural Rights Theories and the Rise of Dutch Power in East Indies, 1595-1615* (Ittersum 2006).

⁹ Jakoubek ze Stříbra (dále viz zejm. Marek 2015) spolu s rektorem pražské univerzity Křišťanem z Prachatic představují nejvýraznější postavy, explicitně se vyjadřující k tématu spravedlivé války, viz např. dokument společného autorství List pražské university neznámému pánu o podmínkách dovolené války ze 17. února 1420 aj. (in Bartoš 1932, 569-572 a 577-582). To, že dané úvahy v husitském hnutí nemusely představovat všeobecně akceptované stanovisko, dokazuje např. nekompromisní pacifismus jiného klíčového husitského myslitele Petra Chelčického (1966, zejm. 28-98 a 105-131). Ať už ovšem byly výsledky přemýšlení o etických a morálních aspektech války jakékoliv, jejich náhlá četnost každopádně potvrzuje, že šlo o dobu, kdy měly s ohledem na probíhající násilný konflikt skutečně živnou půdu.

vržení a taktéž pozadí vzniku – občanskou válku v USA (1861-1865) – má i tzv. *Lieber Code* (1863), což je paralelně sestavený dokument podobné povahy a účelu, tj. utlumit negativní dopady války a uznat určité závazné principy pro její vedení, pouze přijatý na jiném kontinentě.¹⁰ Krátce nato byla iniciována mezinárodní konference v Ženevě (1864), kde došlo k podpisu *úmluvy o zlepšení osudu raněných v polních armádách* (2018) a tedy položení základů disciplíny mezinárodního humanitárního práva. To má jakožto své zdroje a prameny celou plejádu dalších úmluv ratifikovaných na konferencích v následujících dekáдах, během nichž byla ustanovení původní *Ženevské úmluvy* mnohačetně revidována, aktualizována a doplňována. Do kategorie institucionálních změn iniciovaných válkou lze dokonce řadit i počátek tak významného politického orgánu moderního světa, jakým je parlament. Aplikace různých kritérií ve vztahu k tomu, co lze z dnešního úhlu pohledu za počátky parlamentarismu považovat, sice vedla k rozdílným tvrzením o tom nejstarším – svolání cortesů v leónském království (1088) nebo podpis *Magna Charty* (1215) a zformování parlamentu v Anglii, aj. (viz Burger 2008, 158 – 190; Jones 2012; O'Callaghan 1983, 263 – 267; Villadangos 2016) – nicméně vždy jde o událost úzce svázanou s válkou (typicky např. s požadavky panovníka vybírat prostředky na její financování nebo s žádostí o deklaratorní vyjádření podpory v čase ohrožení apod.). Válka ostatně spoluutvářela nejen základní politické instituce zemí, ale do značné míry katalyzovala i vznik celého moderního systému suverénních států v Evropě, neboť její úspěšné vedení vyžadovalo existenci centralizovaných stálých armád, což si konsekventně vynucovalo budování státní byrokracie za účelem efektivní kontroly a správy území, ze kterého by mohly být vytěžovány lidské a materiální zdroje; detailněji a v souvislostech k dané tezi viz např. (Tilly 1992, srov. Barša, Císař 2008, 273 – 289). A pokud to platí u států, tvrzení o zásadním vlivu války je platné i o stupeň výše na nadnárodní úrovni. Byla to právě specifická poválečná atmosféra, která nabídla vhodné podmínky pro vznik *Společnosti národů* (např. Wilson 1918) a *Organizace spojených národů* (např. Charta OSN 1945) nebo pro započetí úspěšného integračního procesu v Evropě. Náзор, že *Evropská unie* se do dnešní podoby začala vytvářet na troskách skončeného válečného konfliktu má ostatně mnoho proponentů (Eilstrup-Sangiovanni, Verdier 2005; Veber 2012 aj.) a za sebou silnou důkazní evidenci v podobě explicitních prohlášení zakladatelských postav tzv. *Montánní unie* (též jako *Evropské společenství uhlí a oceli* – předchůdce dnešní *Evropské unie*), hovořících o cíli učinit pomocí integrace jakoukoliv budoucí válku nerealizovatelnou (Adenauer 1949; Schuman 1950; Monnet 1952a; 1952b aj.).

5. Na četných příkladech demonstrováný fakt, že válka představuje událost masivně formující různé oblasti lidské činnosti, by na druhou stranu neměl být chápán fatalisticky jako faktor absolutní determinace jednotlivců ze strany okolního prostředí. Její působení nikdy nebylo pouze jednostranné, vždy šlo spíše o interakci. Výše zmíněné texty, filozofické a právní doktríny nebo instituce vzniklé z „válečné mlhy“ následně do podstatné míry spoluurčovaly samotnou podobu válek a způsob, jak o ní přemýšlíme. Vždyť charakter války se od doby vzniku *Červeného kříže* a postupného zákazu řady zbraní a metod boje po přijetí mezinárodního humanitárního práva sám proměnil a to zcela zásadně i pod vlivem působení *Organizace spojených národů* nebo učení o spravedlivé válce. Příklady obousměrného vlivu války a

¹⁰ *Lieber Code* (či *Lieberův kodex*) nese název po Francisi Lieberovi, jenž jej vypracoval jako soubor obyčejových pravidel k vedení války pro armádu Unie. On sám získal kompetence k tomuto úkolu mj. i v důsledku osobní účasti ve dvou vojenských konfliktech (napoleonské války – vč. bitvy u Waterloo, 1815 a epizodické zkušenosti s řeckou osvobozeneckou válkou, 1821-1830) nebo jako svědek mexicko-americké (1846-1848) a zmiňované občanské války v USA, kde nadto bojovali všichni tři jeho synové na obou stranách (sic!) konfliktu, z nichž jeden padl a další byl velmi těžce raněn. Dopad těchto událostí na jeho uvažování o válce, vč. úvah o spravedlivé válce, i to, jak se zmiňované děje promítly do obsahu dokumentu *Lieberova kodexu*, skvěle popisuje (Carvin 2018), jež sama odkazuje na řadu dalších velmi informativních zdrojů.

ostatních lidských aktivit by byl znovu nespočet, odkázat jde na konkrétní exemplář v podobě úzké korelace mezi stavem ekonomiky na určitém území a výskytem válečných konfliktů tamtéž. To, že válečné konflikty zásadně přispívají k bezprostřední chudobě a dramaticky zhoršují aktuální ekonomickou situaci v oblasti je jasné a lze si snadno představit, z jakých příčin k tomu dochází (např. ztráty na životech, úpadek obchodní výměny a podnikání, omezení investic, rozsáhlé ničení infrastruktury a dalších materiálních statků atd.), viz např. (Collier 1999; Imai, Weinstein 2000; Glick, Taylor 2005; Polachek, Sevastianova 2010 aj.).

Tato kauzalita nicméně platí i v opačném gardu – pokles nebo dlouhodobá stagnace růstu ekonomiky a celková její špatná kondice (vyjádřená různými ekonomickými ukazateli) je klíčovou proměnnou, kterou někteří označují za příčinu vzniku vojenských konfliktů, viz např. (Collier, Hoeffler 1998; 2004, ale i Sutor 2014, 182 – 215 aj.). A až se intenzivní výzkum opřený o empirická data rozvíjí až od přelomu tisíciletí a do značné míry se navíc koncentruje na oblasti tzv. rozvojového světa, podobně formulované hypotézy o vlivu nepříznivé ekonomické situace na propuknutí války zaznívaly již dříve ve dvacátém století a zahrnovaly i ekonomicky a materiálně rozvinuté a vysoce industrializované oblasti Evropy. V tomto kontextu byly opakovaně zmiňovány např. reparace uvalené na Německo nebo velká hospodářská krize a jiné ekonomické těžkosti (Keynes 2009; Mason, Overly 1989; příp. Finney ed. 1997 aj.) jako faktory, jež mezi jinými měly dát vzniknout konfliktu, který se nakonec mezi lety 1939-1945 rozšířil do celého světa. Závěrem ještě poslední doplnění mohutné interakce války s jinými lidskými záležitostmi prostřednictvím odkazu na skutečnost, že to bylo úsilí o dosažení vojenské převahy ve válce, jež poměrně zásadně stimulovalo vědecko-technologické inovace a stalo se jedním z významných motorů pokroku v tomto odvětví. Nové vědecko-technologické objevy pochopitelně následně významně formovaly válku, která je tak dnes např. v podobě možnosti využití zbraní hromadného ničení, ale i zapojení umělé inteligence s autonomními zbraňovými systémy (vč. bezpilotních letounů – dronů) čímsi, co je přinejmenším svoji formou výrazně odlišné od bojů, tak jak probíhaly např. před 2000 lety.

6. Shrnutí. Válka byla po staletí opakovaně podrobována etické a filozofické reflexi a za tu dobu lze uvést množství hmatatelných dopadů, které to mělo na její charakter (výše v textu je popsán postupný zákaz řady zbraní a metod boje prostřednictvím artikulace základních principů mezinárodního humanitárního práva, uvedena jsou i další omezení, k nimž došlo zčásti pod vlivem učení o tzv. spravedlivé válce). Zároveň lze konstatovat, že dlouhodobá interakce války a filozofie ovlivnila i samotnou „vědu o moudrosti“. Hlavní část příspěvku poukazuje na značně formativní vliv válečných událostí na některé stěžejní myšlenky politické filozofie (vč. jejího podoboru známého jako spravedlivá válka). Momentů, kdy se nestabilní politická situace, či přímo válečné události plné násilí staly přímým stimulem k reflexi o ideálním státním uspořádání a úvahám o moci, autoritě a její legitimitě a dalších otázkách bylo v textu uvedeno hned několik a to napříč staletími – Platón, Dante Alighieri, Marsilius z Padovy, Niccoló Machiavelli, Jean Bodin, Thomas Hobbes a řada vede až např. Johnu Rawlsovi. Speciální oblastí je potom obor tzv. spravedlivé války, kde už bez výjimky naprosto každý z autorů, patřících do kánonu tradice úvah v této disciplíně, píše v bezprostřední reakci na okolní válečné události – od Aurelia Augustina a Cicera přes Tomáše Akvinského, Francisca de Vitoriu, Francisca Suáreze až k současné prominentní osobnosti oboru Michaelu Walzerovi, pro nějž bylo silným podnětem vojenské angažmá USA ve Vietnamu, stejně jako pro jeho mladší pokračovatele intervence koalice pod vedením USA do Iráku. Jestliže bylo doloženo, jak válka za dobu existence lidské civilizace významně promluvila do mnoha oblastí lidské činnosti a institucionálního uspořádání, potom platí, že filozofie (zejm. politická filozofie a její podobor spravedlivé války) rozhodně není výjimkou. Z textu naopak vyplývá, že přítomnost velkých sociálních a mocenských střetů, často eskalujících ve války, nejenže není překážkou

provozování filozofie (a rozhodně neplatí „inter arma silent philosophiae“), ale její kulisy představují živnou půdu nových myšlenek a projektů politické filozofie.

Seznam použitých zdrojů

- ADENAUER, K. (1949): *Projev během recepcce vysokých komisařů spojenců*. Dne 21. září, Bonn, Německo. Dostupné: <http://germanhistorydocs.ghi-dc.org/pdf/eng/Founding%20%20ENG.pdf>.
- AKVINSKÝ, T. (1938): *Theologické summy svatého Tomáše Akvinského. Druhé části druhý díl*. Olomouc: Krystal.
- ALIGHIERI, Dante. (1942): *O jediné vládě*. Praha: Melantrich.
- AUGUSTINUS, A. (2007a): *Political Writings*. Cambridge: Cambridge University Press.
- AUGUSTINUS, A. (2007b): *O Boží obci*, 1. díl. Praha: Karolinum.
- AUGUSTINUS, A. (2007c): *O Boží obci*, 2. díl. Praha: Karolinum.
- BARTOŠ, F. M. (1932): Do čtyř pražských artykulů: z myšlenkových i ústavních západů let 1415-1420. *Sborník příspěvků k dějinám hlavního města Prahy*, 5 (2). Praha: Grégr a syn, 481–591.
- BARŠA, P., CÍSAŘ, O. (2008): *Anarchie a řád ve světové politice*. Praha: Portál.
- BELLAMY, A. (2018): Francisco de Vitoria. In: Daniel Brunstetter – Cian O'Driscoll (eds.): *Just War Thinkers: From Cicero to the 21st Century*. New York: Routledge, 77–91.
- Bible: Písmo svaté Starého a Nového zákona*. 2004. Praha: Česká biblická společnost.
- BODIN, J. (1992): *On Sovereignty: Four Chapters from „The Six Books of the Commonwealth“*. Cambridge: Cambridge University Press.
- BOGAERTS, J. (2019): Sartre's "Guerre Fantôme": A Kafkaesque Subtext in the Postwar Writings. *The Germanic Review: Literature, Culture, Theory*, 51 (1), 57–74.
- BROWN, P. (2000): *Augustine of Hippo*. Berkley: University of California Press.
- BRUNSTETTER, D. – O'DRISCOLL, C. (eds.). (2018): *Just War Thinkers: From Cicero to the 21st Century*. New York: Routledge.
- BURGER, M. (2008): *The Shaping of Western Civilization: From Antiquity to the Enlightenment*. Toronto: University of Toronto Press.
- CARVIN, S. (2018): Francis Lieber. In: Daniel Brunstetter – Cian O'Driscoll (eds.): *Just War Thinkers: From Cicero to the 21st Century*. New York: Routledge, 180–192.
- CAYGILL, H. (2010): Levinas's Prison Notebooks. *Radical Philosophy*, 160, 27–35. Dostupné: https://www.radicalphilosophyarchive.com/wp-content/files_mf/rp160_article3_levinassprisonnotebooks_caygill.pdf.
- COHEN, R. (1998): Levinas: Just War or Just War: Preface to Totality and Infinity. *Journal of French and Francophone Philosophy*, 10 (2), 152–170. Dostupné: <http://jffp.pitt.edu/ojs/index.php/jffp/article/view/417/411>.
- COLLIER, P. (1999): On the Economic Consequences of Civil War. *Oxford Economic Paper*, 51 (1), 168–183.
- COLLIER, P., HOEFFLER, A. (1998): On the Economic Causes of Civil War. *Oxford Economic Papers*, 50, (4), 563–573.
- COLLIER, P., HOEFFLER, A. (2004): Greed and Grievance in Civil War. *Oxford Economic Papers*, 56, (4), 563–595.
- CONTAMINE, P. (2004): *Válka ve středověku*. Praha: Argo.
- COOK, H. (2018). *The Young Descartes: Nobility, Rumor, and War*. Chicago: University of Chicago Press.
- DUNANT, H. (2007): *Vzpomínka na Solferino*. Tišnov: Sursum.
- EILSTRUO-SANGIOVANNI, M., VERDIER, D. (2005): European Integration as a Solution to War. *European Journal of International Relations*, 11 (1), 99–135.

- EHRLICH, L. (2018): *Paweł Włodkowic i Stanisław ze Skarbimierza*. Warszawa: Narodowe Centrum Kultury.
- FINNEY, P. (ed.). (1997): *The Origins of The Second World War: A Reader*. London: Bloomsbury.
- GAT, A. (2008): *War in Human Civilization*. Oxford: Oxford University Press.
- GLICK, R., TAYLOR, A. (2005): Collateral Damage: Trade Disruption and the Economic Impact of War. *FRBSF Working Paper*, 1–52. Dostupné: <https://www.frbsf.org/economic-research/files/wp05-11bk.pdf>.
- GROTIUS, H. (2004): *The Free Sea*. Indianapolis: Liberty Fund.
- GROTIUS, H. (2006): *Commentary on the Law of Prize and Booty*. Indianapolis: Liberty Fund.
- GROTIUS, H. (2012): *On the Law of War and Peace*. Cambridge: Cambridge University Press.
- HAMMERSCHLAG, S. (2019): Levinas's Prison Notebooks. In: Michael Morgan (ed.): *The Oxford Handbook of Levinas*. Oxford: Oxford University Press, 21–34.
- HÉRODOTOS. (2004): *Dějiny*. Praha: Academia.
- HILL, Ch. (1984): *The World Turned Upside Down: Radical Ideas During the English Revolution*. London: Penguin Books.
- HOBBS, T. (2009): *Leviathan*. Praha: Oikymen.
- HOLT, M. (2005): *The French Wars of Religion, 1562–1629*. Cambridge: Cambridge University Press.
- HORÁK, P. (1994): Filozofové a válka. *Filosofický časopis*, 42, (4), 609–621.
- HORÁK, P. (2014): Filozof a válka neboli myšlení tváří v tvář dějinám a nostalgii po Platónovi. In: Jiří Hanuš a kol.: *Nostalgie v dějinách*. Brno: CDK, 11–25.
- HOWARD, M. (1997): *Válka v evropské historii*. Brno: Barrister and Principal.
- CHARTA OSN. (1945): Dostupné: <http://www.osn.cz/wp-content/uploads/2015/03/charta-organizace-spojonych-narodu-a-statut-mezinarodniho-soudniho-dvora.pdf>.
- CHELČICKÝ, P. (1966): *Drobné spisy*. Praha: Academia.
- IMAI, K., WEINSTEIN, J. (2000): Measuring the Economic Impact of Civil War. *CID Working Paper*, č. 51. Dostupné: <https://imai.fas.harvard.edu/research/files/cid.pdf>.
- ITTESSUM, M. van. (2006): *Profit and Principle: Hugo Grotius, Natural Rights Theories and the Rise of Dutch Power in East Indies, 1595–1615*. Leiden: Brill Publishers.
- IVRY, B. (2010): A Loving Levinas on War. *Forward*. Dostupné: <https://forward.com/culture/125385/a-loving-levinas-on-war/>.
- JAKOUBEK ZE STRÍBRA. (1932): *Výklad na zjevení sv. Jana – díl I*. Praha: Česká akademie věd a umění. Dostupné: <http://147.231.53.91/src/index.php?s=v&cat=19&bookid=521>.
- JAKOUBEK ZE STRÍBRA. (1967): O válkách. *Theologická příloha křesťanské revue*, 34, 33–36.
- JONES, C. (2012): *A Short History of Parliament: England, Great Britain, the United Kingdom, Ireland and Scotland*. Woodbridge: Boydell.
- KEYNES, J. M. (2004): *Ekonomické důsledky míru*. Brno: CDK.
- KING, I. (2014): Thinkers at War: John Rawls. *Military History Monthly*, (46). Dostupné: <https://www.military-history.org/articles/thinkers-at-war-john-rawls.htm>.
- KING, P. (1999): *The Ideology of Order: A Comparative Analysis of Jean Bodin and Thomas Hobbes*. New York: Routledge.
- KIŠŠOVÁ, M. (2019): Válka jako autentická zkušenost: existenciální perspektiva Jean-Paul Sartra. *ERGOT: revue pro filosofii a společenské vědy*, 3 (2), 103–110. Dostupné: https://ergotsite.wordpress.com/2019/12/19/valka-jako-autenticka-zkusenost-existencialni-perspektiva-jean-paul-sartra/#_ftnref25.
- KNECHT, R. J. (2010): *The French Wars of Religion, 1559–1598*. New York, Routledge.
- KRÁL, O. (2005): *Čínská filozofie: pohled z dějin*. Lásenice: Maxima.

- LEVINAS, E. (1990): Reflections on the Philosophy of Hitlerism. *Critical Inquiry*, 17 (1), 62–71. Dostupné: <http://users.clas.ufl.edu/burt/DisappearingMan/ReflectionsHitlerism.pdf>.
- LEVINAS, E. (1997a): *Čas a jiné*. Praha: Dauphin.
- LEVINAS, E. (1997b): *Difficult Freedom: Essays on Judaism*. Baltimore: John Hopkins University Press.
- LEVINAS, E. (2009a): *Carnets de captivité et autres inédits, 1. díl*. Paris: Grasset/IMEC.
- LEVINAS, E. (2009b): *Existence a ten, kdo existuje*. Praha: Oikoymenth.
- LIEBER, F. (1863): *Instructions for the Government of the Armies of the United States in the Field*. New York: D. Van Nostrand.
- MACHIAVELLI, N. (2012): *Vladař*. Praha: XYZ.
- MALER, M. (2017): John Rawls: Justice, War, and Liberal Democracy. In: Eric Patterson – Timothy Demy (eds.): *Philosophers on War*. Newport: Stone Tower Books.
- MALLET, M., SHAW, Ch. (2012): *The Italian Wars 1494–1559: War, State and Society in Early Modern Europe*. New York: Routledge.
- MAREK, J. (2015): Traktát *De bellis* a pojetí tělesného boje v postilách Jakoubka ze Stříbra. *Studia Historica Brunensia*, 62, (1), 267–294.
- MARKUS, R. (1970): *Saeculum: History and Society in Saint Augustine's Theology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- MARKUS, R. (1983): Saint Augustine's Views on the Just War. *Studies in Church History*, 20, 1–13.
- MARSILIUS Z PADOVY. (2001): *Defensor pacis*. New York: Columbia University Press.
- MARTIN, T. (2013): *Ancient Greece: From Prehistoric to Hellenistic Times*. New Haven: Yale University Press.
- MASON, T., OVERY, R. J. (1989): Debate: Germany, „Domestic Crisis“ and War in 1939. *Past & Present*, 122 (1), 205–240.
- MOELLENDORF, D. (2014): Just War. In: Jon Mandle – David Reidy (eds.): *Companion to Rawls*. Malden: Wiley-Blackwell, 378–393.
- MONK, R. (1996): *Wittgenstein – úděl génia*. Praha: Hynek.
- MONNET, J. (1952a): *Projev při příležitosti prvního zasedání Vysokého komisariátu ESUO*. Dne 10. srpna, Lucemburk, Lucembursko. Dostupné: https://www.cvce.eu/en/obj/address_given_by_jean_monnet_luxembourg_10_august_1952-en-218b0df9-f81d-43d5-aecb-d1c6aecba604.html.
- MONNET, J. (1952b): *Projev při příležitosti prvního zasedání Společného shromáždění*. Dne 11. září, Štrasburk, Francie. Dostupné: https://www.cvce.eu/en/obj/address_given_by_jean_monnet_strasbourg_11_september_1952-en-3b3d5393-e7ee-4b04-9867-3dfddd5654b4.html.
- O'CALLAGHAN, J. (1983): *A History of Medieval Spain*. Ithaca: Cornell University Press.
- OBER, J. (2016): *The Rise and Fall of Classical Greece*. Princeton: Princeton University Press.
- OWENS, P. (2007): *Between War and Politics: International Relations and the Thought of Hannah Arendt*. Oxford: Oxford University Press.
- PARKER, V. (2014): *A History of Greece: 1300 to 30 BC*. Malden: Wiley-Blackwell.
- PLATÓN. (2014): *Ústava*. Praha: Oikoymenth.
- POGGE, T. (2007): *John Rawls – His Life and Theory of Justice*. Oxford: Oxford University Press.
- POLACHEK, S., SEVASTIANOVA, D. (2010): Does Conflict Disrupt Growth? Evidence of the Relationship between Political Instability and National Economic Performance. *IZA DP*, (4762). Dostupné: <http://ftp.iza.org/dp4762.pdf>.
- RAWLS, J. (1995a): *Teorie spravedlnosti*. Praha: Victoria Publishing.
- RAWLS, J. (1995b): Fifty Years after Hiroshima. *Dissent* (Summer), 323–327.

- RAWLS, J. (2009): *Právo národů*. Praha: Filosofia.
- REICHBERG, G. – SYSE, H. – BEGBY, E. (eds.). (2006): *The Ethics of War: Classic and Contemporary Readings*. London: Wiley-Blackwell.
- REISS, T. (1991): Descartes, the Palatinate, and the Thirty Years War: Political Theory and Political Practice. *Yale French Studies*, 80, 108–145.
- RUSSEL, F. H. (1980): Paulus Vladimír's Attack on the Just War: A Case in Legal Polemics. In: Brian Tierney – Peter Linehan (eds.): *Authority and Power. Studies on Medieval Law and Government*. Cambridge: Cambridge University Press, 237–254.
- SAMONS II, L. (2007): *The Cambridge Companion to the Age of Pericles*. Cambridge: Cambridge University Press.
- SARTRE, J.-P. (1994): *Quiet Moments in a War: The Letters of Jean-Paul Sartre to Simone de Beauvoir*. London: Hamish Hamilton.
- SARTRE, J.-P. (2012): *Sešity z podivné války*. Praha: Academia.
- SHARPE, M. – JEFFS, R. – REYNOLDS, J. (eds.). (2017): *100 Years of European Philosophy Since the Great War: Crisis and Reconfigurations* Cham: Springer.
- SHAW, J. (2019). Levinas and the Ethics of War and Peace. In: Michael Morgan (ed.): *The Oxford Handbook of Levinas*. Oxford: Oxford University Press, 567–586.
- SHERRATT, Y. (2013): *Hitler's Philosophers*. New Haven: Yale University Press.
- SCHUMAN, R. (1950): *Prohlášení francouzského ministra zahraničních věcí 9. května 1950 známé jako tzv. Schumanova deklarace*. Dostupné: https://europa.eu/european-union/about-eu/symbols/europe-day/schuman-declaration_cs.
- SOULEZ, P. (2012): Bergson as Philosopher of War and Theorist of the Political. In: Alexandre Lefebvre – Melanie White (eds.): *Bergson, Politics, and Religion*. Durham: Duke University Press, 99–125.
- SOUKUP, P. (2003): Dobývání hradu Skály v roce 1413 a husitská teorie války. Ke spisku Jakoubka ze Stříbra o duchovním boji. *Mediaevalia Historica Bohemica*, 9. Praha: Historický ústav AV ČR, 175–210.
- STANISŁAW ZE SKARBIMIERZA. (2000): *Mowy wybrane o mądrości*. Kraków: Arcana.
- SUÁREZ, F. (2015): *Selections from Three Works of Francisco Suarez*. Indianapolis: Liberty Fund.
- SUTOR, B. (2014): *Od spravedlivé války ke spravedlivému míru? Etapy a šance procesu dějinného poučení*. Praha: Filosofia.
- TILLY, Ch. (1992): *Coercion, Capital and European States, AD 990-1992*. Cambridge: Blackwell.
- THÚKYDIDÉS. (1977): *Dějiny Peloponnéské války*. Praha: Odeon.
- VEBER, V. (2012): *Dějiny sjednocené Evropy*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- VILLADANGOS, M. E. S. (2016): Origin of Parliamentarism: An Historical Review from its Crisis: León (Spain) as Cradle of Parliamentarism. *Revista Academica Faculdade de Direito do Recife*, 88 (2).
- VITORIA, F. de (1991): *Political Writings*. Cambridge: Cambridge University Press.
- WALZER, M. (1977): *Just and Unjust Wars: A Moral Arguments With Historical Illustrations*. New York: Basic Books.
- WARREN, N. de – VONGEHR, T. (eds.). (2018): *Philosophers at the Front: Phenomenology and the First World War*. Leuven: Leuven University Press.
- WILSON, W. (1918): *Projev v Kongresu Spojených států amerických (Čtrnáct bodů prezidenta Wilsona)*. Dne 8. ledna, Washington, USA. Dostupné: http://avalon.law.yale.edu/20th_century/wilson14.asp.
- Ženevské úmluvy a dodatkové protokoly. (2018): Praha: Český červený kříž. Dostupné: <http://www.cervenyriz.eu/cz/mhp/konvence.htm>.